

УДК 130.3

А.ЯРТИСЬ

ХРИСТИЯНСЬКІ ОСНОВИ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Християнство започаткувало нову епоху в духовному житті українського народу. Запровадження християнства Україною-Руссю необхідно розглядати як велику світоглядну революцію, внаслідок чого українці змогли приєднатися до духовного процесу світової цивілізації. На думку Д.Чижевського, християнська філософія була першою, яка змогла пробудити інтерес до філософських роздумів взагалі. Прийняття християнства спричинило колосальний переворот у світогляді, що охопив, насамперед, сферу релігійного переживання [13; 24].

Християнська релігія справила величезний вплив на всі сфери духовного життя українців - філософію і мораль, літературу і письменство, архітектуру й образотворче мистецтво, музику і пісенну творчість, книгодрукування, звичаї та обряди, усну народну творчість. Духовність народу, як засвідчує багатовікова історія, завжди була головним чинником збереження української нації. Вона не лише формувала людину української вдачі, а й створювала умови для появи на тому чи іншому етапі історії українства виразників-пророків його духу - Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесю Українку, Михайла Грушевського та багатьох інших світочів української культури.

Передові мислителі України вбачали у християнській релігії важливий чинник національно-культурного розвитку. Вони орієнтувались, головним чином, на православ'я як національну релігію. Тому в творчості Т.Шевченка, І.Франка, М.Драгоманова католицька експансія на українські землі отримує негативну оцінку.

З утворенням Греко-католицької церкви як нової християнської конфесії українства, що виникла внаслідок ухвал Берестейського церковного Собору 1596 р., вона стала духовною опорою значної частини українців у їхньому національному розвитку, головним заборолом українського народу проти полонізації та русифікації. Це дало змогу наблизити Греко-католицьку церкву до національних інтересів віруючих українців, зробити її «оплотом української духовності і національної ідентичності» [8; 10].

Запровадження християнства Київською Руссю було визначною подією культурного і політичного значення. Відомий політичний та культурний діяч України В.Липинський з цього приводу зауважив: «Візантійське християнство прийняв Володимир перш за все тому, що воно

своєю вищою, в порівнянні з поганством, культурою - своєю духовною і організаційною єдністю - скріпляло єдність державну, політичну і національну» [4; 37].

Православна церква в Україні впродовж кількох століть розвивалася як церква українського етносу зі своїми національними ознаками і традиціями, способом відправлення богослужіння, системою свят, обрядів, проповідей, молитов тощо. Характерною особливістю українського православ'я є те, що воно з часу своєї появи мало Святе Письмо національною мовою. Це - Остромирове (1056 р.) і Київське (1092 р.) Євангеліє.

У ХУІ ст. в Україні з'являється низка перекладів біблійних книг українською мовою, серед яких слід назвати видатну пам'ятку духовної культури українського народу Острозьку Біблію (1581 р.), видану Іваном Федоровим в Острозькій академії. Про зростання ваги української мови в духовній культурі України засвідчує рукописне «Пересопницьке Євангеліє» (1556-1571 рр.) перекладене з болгарської Михайлом Василевичем із Сянока у Заславлі. Збереглося також Євангеліє невідомого перекладача ХУІ ст., написане тогочасною українською мовою. Є дані про те, що текст Біблії був виданий українською мовою «отцями василіанами» [9;121]. Залучення українців до читання Святого Письма національною мовою позначилося на глибокому розумінні ними євангельських текстів, формувало у них самосвідомість національної єдності, зміцнювало основи національної культури, сприяло розумінню причетності українців до цивілізації, до сім'ї культурних народів світу [7;76].

Запровадження християнства в Київській Русі значно розширювало можливості обміну здобутками матеріальної та духовної культури з Візантією, іншими країнами Європи. Християнський моністичний світогляд став передумовою формування філософського освоєння дійсності. Відбулася підготовка ідейного підґрунтя для сприйняття та засвоєння духовної культури людства. Християнство позначилось на утвердженні нових моральних цінностей, насамперед любові до ближнього, милосердя, прощення, добра і справедливості. У моральному прогресі давньоруського суспільства значну роль відіграли проголошені християнством принципи рівності всіх перед Богом, однаковість прав і обов'язків, засудження полігамії, кровної помсти тощо.

Християнство мало великий вплив на розвиток просвітництва. Важливими осередками освіти, науки та мистецтва стали храми і монастирі. Найбільшим культурним центром Київської Русі була Києво-Печерська лавра. Вона відіграла визначну роль у поширенні та утвердженні християнства, проводила велику просвітницьку і політичну діяльність.

Помітну роль у духовному житті українців відігравав також Видубицький монастир, споруджений у другій половині XI ст.

Поширення християнства на Русі стало важливим стимулятором для розвитку книжного знання. При давньоруських храмах і монастирях створювались бібліотеки, перша з яких відкрита у 1037 р. при Софіївському Соборі князем Я.Мудрим. Вона налічувала понад 950 томів рукописних книг. Тут переважно зберігалися твори церковно-релігійного змісту, а також праці зі світової історії, географії, філософські та юридичні трактати. Серед найдавніших рукописних творів літературного напрямку вирізняється «Ізборник Святослава 1073 року», а також твір Київського митрополита Іларіона «Слово о законє и благодати», в якому відстоюється культурна і церковна незалежність Русі від Візантії.

Християнська церква на Русі була одним із найдоступніших місць задоволення естетичних потреб народу. Релігійне мистецтво, насамперед образотворче (іконопис, фрески, мозаїки) та пісенне, виконуючи культову функцію, водночас мало й естетичну цінність, задовольняло художні уподобання людей. Християнство сприяло поширенню на Русі візантійських художніх традицій, провідне місце серед яких посідає церковний канон іконописання. Іконопис у свою чергу справив великий вплив на розвиток образотворчого мистецтва загалом. Першими вітчизняними живописцями, які осягнули мистецтво візантійської іконографії, були ченці Києво-Печерського монастиря - Алімпій та Григорій. Дотримуючись загалом візантійських зразків, місцеві майстри розвивали самобутні національні традиції іконографії та інших видів образотворчого мистецтва.

В XI ст. у церковний живопис проникає світська тематика, релігійні сюжети наповнюються образами реальних людей, природи, побутовими сценами, набуваючи національних ознак. Найвиразніше це простежується у фресках Софії Київської. В іконописних розписах все частіше з'являються зображення святих на тлі місцевих пейзажів, у домашній обстановці, національному одязі. Наприклад, на фресці Благовіщення Діва Марія зображена з пряжею та веретеном у руках.

З прийняттям християнства в Київську Русь були завезені важливі святині християнства - ікона Матері Божої Переможної, яку українці вшановували впродовж століть, а також ікона Матері Божої Холмської. До особливо шанованих українцями чудотворних ікон належать Белзько-Ченстоховська Богоматір, Вишгородська Богоматір - найвидатніша у світовому малярстві ікона, Богородиця Почаївська, Самбірська Богородиця, а також Марія -Оранта - чудотворна мозаїчна ікона з XI ст., зображена на вівтарній стіні Софіївського собору в Києві. Красномовним свідченням пошани народу до Матері Божої в Україні було проголошення князем

Я.Мудрим Діви Марії Володаркою Київської Русі та побудова найстарішої церкви Благовіщення Божої Матері на «Золотих Воротах» Києва у 1037 р.

Українське іконописання досягло найвищого рівня розвитку на центральних землях в XI-XII ст., а на Східних - у XIУ-XУ ст. В українському церковному житті важливу роль відіграли болгарські іконописці Кипріян і Григорій Цимблаки. На думку С.Гординського, «з іменем Григорія пов'язують появу численних ікон Св.Параскеви («тетки») Тирновської в українській іконографії, проте форми тих ікон були вже зовсім у стилі тодішнього галицького малярства» [1;10].

Наприкінці ХУ1- початку ХУП ст. образотворче мистецтво зазнало значного впливу Ренесансу. Українська ікона внаслідок контактів з пізньоренесансним, а пізніше бароковим мистецтвом стала поступово втрачати традиційні ознаки, свій вираз візантійський характер. Поєднання середньовічних ознак ікон описання з ренесансними було характерне лише для видатних майстрів жовківської малярської школи - Ф.Сеньковича, М.Патраховича, І.Рутковича. Незважаючи на рішучий перехід до реалістичного трактування образів, в іконах Йова Кондзелевича, зокрема в знаменитому Богородчанському іконостасі (початок ХУІІІ ст.) все ще збереглася іконна статичність і врівноваженість [3;120]. Одночасно візантійські елементи поєднувались із народним малярством і в такий спосіб вони українізувались. Перехід до олійної техніки малювання в ХУІІІ-ХІХ ст. повністю витіснив традиційні іконописні форми.

Християнські основи духовної культури українського народу особливо яскраво виявилися в розвитку освіти та письменства. Відразу після запровадження християнства князь Володимир розпочав будувати школу на Старокиївській горі біля Десятинної церкви для дітей феодалної знаті. Як пише літописець, князь «почав брати у визначних людей дітей і давати їх на книжну науку», «зібрав дітей 300, віддав учити грамоті» [12;24]. Одночасно діяли парафіяльні початкові школи, які організовувалися при церквах, монастирях та єпископських кафедрах. У цих школах дітей навчали читати, писати, церковному співу, основам віри та моралі. Першими шкільними навчальними посібниками були церковні, богослужбові книги - Часослов, Псалтир, Апостол.

Стародавнє українське письменство - перекладне й оригінальне - мало церковно-релігійний характер. Воно охоплювало всі галузі знання: богослов'я, історію, правознавство, математику тощо. У школах великого значення надавали читанню книг, бо «це була дорога до засвоєння християнських істин, релігійної та моральної науки, всього того, що потрібно для спасіння душі» [11;45]. Серед перекладів провідне місце посідали твори отців християнської церкви Святих Василя Великого, Григорія Богослова,

Іоанна Златоуста, Кирила Єрусалимського та ін. Релігійним елементом були проїняті також і ті твори, які торкалися проблем історії та природознавства. Оригінальна література також мала релігійний характер і мала на меті зміцнити основи християнської віри та моралі. Вона була представлена проповідями Луки Жидяти, Феодосія Печерського, Кирила Туровського.

Епоха Ренесансу та Реформації сприяла розвитку науки і освіти не лише на Заході Європи, а й в Україні. Як слушно зауважив Євген Маланюк, «гуманізм приніс з собою проблему вартости людини та інтерес до освіти не лише в церковнім, а й в «ренесансовім» значенні цього слова. Реформація, помимо взагалі динамізуючого впливу, понадто «антикатолицького», підкреслила в свідомості сучасників значення народности...» [5;166].

Православні та національні традиції духовної культури українського народу знайшли відображення у діяльності Острозької та Києво-Могилянської академій, а також у культурно-просвітницькій діяльності братських шкіл, які були важливими осередками освіти і науки, забезпечували релігійне та моральне виховання молоді, прищеплювали їй патріотичні почуття любові до України та її народу.

Християнство мало великий вплив на архітектуру Київської Русі. Воно принесло сюди традиції візантійського церковного будівництва, що сприймалися через призму національного будівельного досвіду. Прикладом таких архітектурних споруд може бути собор Св.Софії у Києві (1017-1037 рр.). Внаслідок пізніших реставрацій Софія Київська набула ознак української національної архітектури. Собор належить до кращих архітектурних споруд Європи.

Епоха Ренесансу створила сприятливі умови для відбудови і перебудови церков, які збереглися із старокняжких часів, насамперед у Києві, Чернігові, Каневі, Переяславлі. Важливим культурним осередком ренесансних форм для всієї України був Львів, де стиль Ренесансу з'являється в другій чверті ХУІ ст. (архітектори П.Італієць, П.Красовський), а розквіт припадає на 70-90-ті роки того ж століття. Найвищим досягненням українського Ренесансу стали чотири архітектурні будови Львова: вежа і дім Корнякта, Братська Успенська церква, Трьохсвятительська кашлиця. Однією із найкращих пам'яток епохи Ренесансу не тільки в Україні, а й у Східній Європі є вежа Корнякта, побудована архітектором П.Барбоном 1572-1578 рр. у дусі кращих архітектурних традицій Венеції [10; 100-103].

Другою після княжких часів добою розквіту українського мистецтва, його золотим віком дослідники вважають часи козацької гетьманщини ХУІІ-ХУІІІ ст., коли створюється оригінальний український стиль, названий козацьким або українським бароко. Пишний розквіт барокового церковного будівництва в Україні припадає на період гетьманування Івана Мазепи. Серед

архітектурних споруд, побудованих у стилі бароко, вирізняються Троїцька церква в Чернігові (1679 р.), церква у Бережанах, собор Мгарського монастиря біля Лубен (1684 р.), два шедеври сакрального будівництва, побудовані гетьманом І.Мазепою у Києві - Миколаївський собор на Печерському (1690 р.) і Братська церква на Подолі (1695 р.). У стилі бароко побудовані також храми Києво-Печерської лаври та Михайлівський монастир.

Християнство справило великий вплив, поряд з архітектурою й образотворчим мистецтвом, на розвиток церковної музики та співу. Внаслідок цього український церковний спів є одним із кращих у світі зі своїми розспівами та новітніми композиціями майстрів церковного співу, славних композиторів духовної музики ХУІІІ-початку ХХ ст.

Розквіт української духовної музики припадає на ХУІ-ХУІІІ ст. - добу трьох мистецьких стилів: ренесансу, бароко і рококо, які охоплюють період існування козацької держави. Характерною особливістю розвитку музики, особливо в добу бароко, є поширення по всій Україні так званого партерного багатоголосого співу, наповненого «мелодіями церковних пісень київського, болгарського та грецького знаменного», розгармонізованих на більше голосів. Партитура цих співів писалася так званим київським знаменем [2;639]. Багатоголосий гармонійний партесний спів розвивався церковними хорами всієї України. Головними центрами його поширення були хори українських церковних братств та великих монастирів, зокрема Києво-Печерської лаври.

Українська церковна музика досягла найвищого розквіту в добу рококо. Головними музичними центрами України в цей час були Почаївська лавра та Києво-Могилянська академія. Почаївська лавра особливо славилася виконанням таких вокальних жанрів, як псалми і канти. Ці нові вокальні твори поширювали лірники та кобзарі.

Золотою добою у розвитку української церковної музики є творча діяльність композиторів М.Березовського (1745-1777 рр.), Д.Бортнянського (1751-1825 рр.), А.Веделя (1767-1806 рр.). Музична спадщина М.Бортнянського особливо славиться вокальними композиціями, серед яких 15 чотириголосих концертів, що мають назву «псалми», 10 двохорових концертів, 14 чотириголосих «Тебе, Бога, хвалим», 29 окремих літургійних співів до служби Божої тощо. Церковні композиції Д.Бортнянського завоювали велику популярність. Це твори великого таланту і високої музичної культури. Вони є вершиною української духовної музики і церковного співу, увійшли в церковний ужиток на всіх континентах, де Богослужіння відбувається за грецьким обрядом. До золотого фонду української духовної музики увійшли також музичні композиції

М.Березовського «Вірую», причасники «Творяй, ангели, своя дужи», «Чашу спасенія», «Во всю землю ізиде», концерт «Не отвержи мене во время старости», а також музичні твори А.Веделя «На ріках Вавілонських», «Покаянія отверзи ми двері» та інші.

На ниві музичної культури Західної України плідно працювали композитори М.Вербицький (1815-1870 рр.) та І.Лаврівський (1822-1873 рр.). М.Вербицький залишив чимало власних композицій як цілої служби Божої, так і окремих богослужбових співів. Великою заслугою композитора перед українським народом є написання музики до народного гімну «Ще не вмерла Україна», який з проголошенням суверенітету став державним Гімном України. В концентрованому вигляді патріотичні почуття до України та її народу прозвучали у народному гімні «Молитва за Україну» - «Боже Великий, єдиний, нам Україну храни», музику до якого створив Микола Лисенко (1842-1912 рр.).

Християнство, переплітаючись з національною культурою українців, увібрало найкращі гуманістичні вартості минулого і сучасності. Воно й сьогодні є важливим чинником розвитку культури, своєрідним рушієм та посередником між спадщиною минулого і сучасністю. Християнська релігія - впливовий фактор подолання культурної відсталості та духовної кризи, яка поряд з кризою економічною, завдає великої шкоди нашому суспільству.

Християнські церкви в Україні здатні допомогти суспільству повернутися до поліфонії культур, поновити її взаємопроникнення. Церкви можуть сприяти входженню України в загальний простір європейської, а відтак і світової культури, утвердити загальнолюдські духовні цінності як підвалини засвоєння культурної спадщини минулого та досягнень сучасної цивілізації. Проводячи цю роботу, християнські релігійні організації відкривають перед українською культурою нові перспективи її розвитку в ХХІ ст.

-
1. *Гординський С.* Українська ікона. — Мюнхен, 1990. — 36с.
  2. *Історія української культури* Під ред. *І.Крип'якевича*. — Нью-Йорк, 1990. — 718с.
  3. *Культура українського народу*. — К., 1994. — 272с.
  4. *Липинський В.* Релігія і церква в історії України. — К., 1995. — 345с.
  5. *Маланюк Є.* Нариси з історії нашої культури — К., 1992. — 80с.
  6. *Мокрий В.* Церква в житті українців. — Львів-Краків-Париж, 1993. — 106с.
  7. *Огієнко І.І.* Українська церква. — К., 1993. — 289с.

8. *Паславський І.* Між Сходом і Заходом. Нариси з культурно-політичної історії Української церкви. — Львів, 1994. — 144с.
9. Релігія в духовному житті українського народу. — К., 1994. — 204с.
10. *Семчишин М.* Тисяча років української культури. — К., 1993. — 550с.
11. Українська культура /За ред. *Дм. Антоновича*. — К., 1993. — 592с.
12. Українська культура: історія і сучасність. — Львів, 1994. — 456с.
13. *Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні. — К., 1992. — 230с.

А. Jartys'

CHRISTIAN BASES OF UKRAINIAN SPIRITUAL CULTURE

The article is devoted to the analysis of the Christian grounds of spiritual culture as important factors of surviving of the Ukrainian nation. It exposes the Christian influence over all the spheres of spiritual life (philosophy, ethics, literature, writing, architecture, art, music, customs and habits of the Ukrainian people).